

ОСОБЛИВОСТІ САМОВИЗНАЧЕННЯ ПІДЛІТКІВ З ДЕЛІНКВЕНТНОЮ ПОВЕДІНКОЮ

Ірина Лисенко, аспірант

Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету

ОСОБЛИВОСТІ САМОВИЗНАЧЕННЯ ПІДЛІТКІВ З ДЕЛІНКВЕНТНОЮ ПОВЕДІНКОЮ

У статті здійснено теоретичний аналіз особливостей самовизначення особистості підліткового віку на основі зарубіжних та вітчизняних джерел. Ставиться акцент на специфіці самовизначення підлітка з різними видами акцентуацій.

Постановка проблеми. Життєве самовизначення підлітків здійснюється протягом шкільного періоду їх життя, коли навчання та виховання вважаються визначальними факторами особистісного розвитку. На сьогодні у суспільстві спостерігається різка зміна соціально-економічних умов, із-за чого відзначається їх суперечливий вплив на молоде покоління. Крім того, набуває бурхливого розповсюдження кримінальна субкультура як соціальне явище та активізується втрата людиною значущих ціннісних орієнтирів. Усе це негативно позначається на спрямуванні державної освіти, зокрема на навчанні та вихованні молоді. За цих умов значна частина підлітків не є готовою до самостійного вибору ціннісних пріоритетів, знаходження особистісних сенсів у процесі вибору життєвого шляху, створення адекватних своїм можливостям життєвих програм, до відповідей на питання стосовно змісту й призначення власного “Я”. У зв’язку з цим спостерігається погіршення контактів між молоддю і дорослою спільнотою та криміналізація підліткового середовища, яка стає все більш агресивною.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У психолого-педагогічній літературі проблема життєвого самовизначення розглядається в досить широкому контексті, а саме: на основі розробки концепції життєвих прагнень (Ш. Бюллер), концепції особистості як суб’єкта життя (Б. Ананьєв, К. Абульханова-Славська, С. Рубінштейн, В. Татенко), впровадження принципів теорії мистецтва життєтворчості (В. Доній, О. Донченко, І. Єрмаков, Г. Нессен, Л. Сохань, В. Шинкарук, В. Ямницький та ін.), особистісного, професійного, громадянського самовизначення (Л. Анциферова, М. Боришевський, Л. Божович, І. Дубровіна О. Киричук, Г. Костюк, Леонтєв, Максименко, Р. Пасічняк, В. Сафін, В. Семиченко, Л. Синютка, Т. Снегірєва, Л. Сохань, В. Татенко, Т. Титаренко, Є. Шумілін) [1 – 11].

Сутність феномену життєвого самовизначення особистості полягає в усвідомленні нею мети й

сенсу життя, готовності до самостійної життєдіяльності на основі співвіднесення власних можливостей та вимог, висунутих до неї з боку суспільства.

Мета статті полягає у визначенні сутності самовизначення підлітків з делінквентною поведінкою. Завдання: Здійснити теоретичний аналіз проблеми особистісного самовизначення підлітка; проаналізувати специфіку проявів поведінки та особливості самовизначення підлітків-делінквентів з різними типами акцентуацій

Виклад основного матеріалу. Як стверджують психологи (Л. Божович, Л. Виготський, О. Запорожець О. Леонтєв, Л. Рубінштейн), розвиток особистості має стрибкоподібний характер. Особистісні змінювання іноді відбуваються стрімко, а можуть мати повільний, зовні зовсім непомітний характер. Різкі, корінні змінювання особистості дитини у науковій літературі визначають як кризовий період. Кожна криза на певному віковому етапі пов’язана з виникненням специфічних новоутворень. Останні характеризують новий тип будови особистості, її діяльності, а також ті специфічні змінювання, що вперше виникають на певному ступені її розвитку і які за своєю суттю визначають становлення зростаючої людини, її ставлення до середовища, переструктурування внутрішнього та зовнішнього життя, весь хід її розвитку в певному віці [4].

У такі періоди стрибкоподібної перебудови організму зростаючої особистості, у зв’язку з деякою нестійкістю її нервової системи і фізіологічними змінами підвищується ризик аномалій поведінки. Як зазначають психіатри (П. Ганнушкін, А. Лічко, Г. Сухарева), сам собою кризовий період, навіть без додаткової мікросоціальної та біологічної патогенної шкідливості, може бути у деяких випадках чинником делінквентної поведінки [15].

Найбільш показовим та дослідженим у цьому плані є підлітковий вік. Криза цього віку значно відрізняється від криз, які характерні для будь-

ОСОБЛИВОСТІ САМОВИЗНАЧЕННЯ ПІДЛІТКІВ З ДЕЛІНКВЕНТНОЮ ПОВЕДІНКОЮ

якого іншого віку. Вона є найбільш тривалою, своєрідною порівняно з усіма іншими. У психології підлітковий вік прийнято розділяти на дві фази: першу – від 11 – 12 до 14 – 15 років, і другу – від 14 – 15 до 16 – 17, яку часто визначають періодом ранньої юності (А. Реан).

Настання фізичної зрілості очевидне і для самого підлітка, і для його оточення, що робить неможливим збереження дитячого статусу та сприяє формуванню головного психологічного новоутворення підліткового віку – почуття дорослості. Вважаючи себе дорослим, підліток протестує проти дрібної опіки, контролю, беззаперечної слухняності. Формою протесту можуть бути неслухняність, грубість, впертість, замкнутість [7].

Складність взаємин між підлітком і дорослими полягає ще й у тому, що, з одного боку, він протестує проти опіки та недовіри, прагне до самостійності, а з іншого – стикається з труднощами, відчуває тривогу, шукає допомоги та підтримки у значущих інших, але не завжди може це визнати.

Зовсім іншої значущості в підлітковому віці набувають для особистості її взаємини з однолітками. Належність до компанії підвищує впевненість у собі та дає додаткові можливості для самоствердження. Орієнтуючись на однолітків і наслідуючи їх, підліток виховує у самого себе якості, які особливо цінуються його товаришами. В групі відбувається своєрідна переоцінка цінностей, формується нова ієрархія морально-етичних вимог. Прийняті серед підліткової спільноти норми та критерії, часто стають досить значущими для підлітка порівняно з тими, які існують у дорослих. Значущість особистості підлітка визначається вже не стільки успіхами у навчанні, як це було в молодших класах, скільки багатьма іншими її рисами, поглядами, здібностями, характером [9, 10].

Підліток опиняється під впливом підсвідомих невідрефлексованих уявлень, які навіюються засобами масової інформації, випадковими думками оточення. Це потребує наявності сформованого у особистості стабільного ядра свідомості, яке буде здатне допомогти протистояти випадковим впливам і психічному зараженню та стане дійовим у процесі реалізації власного “Я”, точніше в реалізації потреби самовиявлення, самопізнання, самовизначення.

Потреба самовизначитися реалізується завдяки тісно взаємопов'язаним між собою аспектам, що мають свою психологічну специфіку: особистісне, професійне та соціальне самовизначення. Значущості цей мотив набуває

в життєвому просторі підлітків з делінквентною поведінкою, особливо у процесі їх підготовки до самостійного життя. У зв'язку з цим педагоги шукають відповіді на таке питання: як підготувати незначну категорію підлітків до подальшого соціального та професійного самовизначення? [6]

Підліток, який не отримав визнання у формальній групі, прагне реалізувати себе у неформальних групах, які досить часто мають антисоціальний характер. З цього приводу в роботі І. Лановенко, присвяченій попередженню групових правопорушень неповнолітніх, зазначається: “...неблагоприємна життєва ситуація, що утруднює встановлення звичних соціальних контактів, ставить неповнолітнього перед необхідністю шукати вихід, який він бачить у знаходженні нового колективу, а схильність до асоціальної поведінки, цілком чітко визначає характер того колективу, в якому неповнолітній сподівається утвердитись” [3, 61]. Більшість підлітків потрапляють у подібну групу внаслідок своєї інтелектуальної та соціальної незрілості. Вони швидко починають вести асоціальний спосіб життя тільки тому, що такими є правила групи і так вчиняє більшість її членів. Така групова солідарність сприймається підлітками як прояв дружби. Цьому сприяє спрощене уявлення про мужність, героїзм, взаємопідтримку. Кожний з них прагне будувати свою поведінку на зразок найбільш асоціальних членів, і ніким не контрольована така група легко перетворюється у делінквентну [2].

Найчастіше делінквентність починається із шкільних прогулів і приєднання до асоціальної групи однолітків, далі – дрібне хуліганство, знущання над слабкішими, вживання алкогольних напоїв і т.д. Більш тяжкі форми делінквентності – крадіжки, грабежі, розбої, звалтування, вбивства. Їхня небезпека полягає у тому, що вони є або різновидом аутодеструктивної поведінки, що наносить безпосередню шкоду здоров'ю підлітка, або ж мають тісний зв'язок з тяжкими проявами делінквентності.

Спочатку делінквентність проявляється, як правило, у небажанні вчитися, прогулах шкільних занять, частих конфліктах з батьками та вчителями. Викликає серйозне занепокоєння той факт, що багато хто з підлітків розпочинає свою кримінальну біографію з досить раннього віку.

За З. Фрейдом, особистість людини вміщує в себе всі ті травми, які вона пережила у дитинстві. Переважна більшість малолітніх делінквентів виростили в неповній сім'ї, або ж взагалі її не мали. Російські вчені Ю. Антонян та Є. Самовичев

ОСОБЛИВОСТІ САМОВИЗНАЧЕННЯ ПІДЛІТКІВ З ДЕЛІНКВЕНТНОЮ ПОВЕДІНКОЮ

зробили спробу прослідкувати залежність делінквентної поведінки від типу внутрішньо сімейних взаємостосунків. Автори цього дослідження прийшли до висновку, що у сім'ях, де ставлення матері до своїх дітей будується за типом повного відторгнення чи спроби домінувати над кожним, навіть дрібним актом життєдіяльності свого сина чи доньки, а батько при цьому характеризується як досить агресивна людина, то підлітки часто виростають схильними до агресивної поведінки, проявів неприборканої жорстокості та люті [2].

Як вказує Ю. Антонян, підлітки-алкоголіки, як правило, виховуються у сім'ї, де мати ставиться до своїх дітей з суперечливими почуттями, то відторгаючи дитину, то люблячи її. Батько – холодна, ізольована від сім'ї людина [2].

У сім'ях підлітків, які страждають на функціональні порушення психіки, мати – заспокійлива, любляча свого сина жінка, яка керує кожним його вчинком, захищає від зовнішнього світу, а в цілому – вона домінуюча в сім'ї. Батько – пасивний, безініціативний чоловік, який нічим не демонструє свою любов до сина. В такій сім'ї дружина керує чоловіком і приймає всі основні рішення. Діти, як правило, відчують почуття неповноцінності та ізольованості, мало спілкуються з однолітками. Зіштовхуючись з трудностями (наприклад, погані успіхи в школі), вони відходять від розв'язання проблем і не дають їм реалістичної оцінки [8].

Важливою особливістю підліткової делінквентності, що пов'язана зі специфічними особливостями підліткового віку є своєрідна мотивація суспільно небезпечних вчинків, яка значно відрізняється від мотивації, що характерна для дорослих злочинців. Хоча більшість малолітніх делінквентів походять з неблагополучних сімей, а то й взагалі не мають батьків, і злочинний спосіб одержання грошей на прожиття відіграє неабияку роль, все ж головним мотивом скоєння багатьох злочинів є так звані престижні спонукання [10].

Часто малолітні правопорушники перебувають в підліткових компаніях за місцем проживання. А, отже, в компанії відбувається переоцінка цінностей, засвоюються асоціальні форми поведінки, саме в ній підлітки звикають до шкідливих звичок. Негативний вплив вулиці стає одним із найважливіших джерел формування негативних якостей особистості підліткового віку.

Досить часто в науковій літературі відзначається підвищена схильність до делінквентної поведінки підлітків з деякими типами акцентуацій характеру, виникнення яких може бути біологічно обумовлене. Найбільш схильними до

делінквентної поведінки є підлітки з нестійким, епілептоїдним, істероїдним, шизоїдним та гіпертимним типами психопатій та акцентуацій характеру. Кожному типу притаманні певні особливості самовизначення та делінквентної поведінки. Мотиви скоєння вчинків акцентуєваних підлітків можуть бути різними [11].

Особистості з нестійким типом акцентуації, як вказує А. Личко, характеризуються безвіллям, легковажністю, нецілеспрямованістю, бездумністю вчинків. У них спостерігається часта зміна настрою – від захоплень до тривалих депресивних станів. Вони легко піддаються впливу оточуючих і “пливуть за течією”, наслідуючи більшість У асоціальних групах підлітки такого типу швидко засвоюють їх звичаї та “закони”. Крадіжки нестійкого підлітка найчастіше є способом здобуття коштів для розваг та задоволень. Скоєння правопорушень, як правило, поєднується з ранньою алкоголізацією.

Характерними ознаками епілептоїдного типу є інертність емоцій, застрявання на образах, мстивість, жорстокість, упертість. Звична обстановка викликає немотивовану роздратованість. Тому самовизначення таких підлітків спрямоване, інтенсивність емоцій виявляється у прагненні до пияцтва та вживання наркотиків. Правопорушення відзначаються імпульсивністю та жорстокістю. Крадуть, як правило, з метою привласнення чужих речей, але інколи їм дає насолоду сам ризик, гострі відчуття в процесі скоєння правопорушень.

Для істероїдних підлітків найбільш характерними рисами є прагнення бути в центрі уваги, демонстративність, театральність, потреба викликати постійне здивування та захоплення. Щоб здаватися кращими, ніж є насправді, вони здатні до істеричної брехні та фантазування. Підлітки з істероїдними рисами характеру найбільш схильні до крадіжок та шахрайства.

Підлітки шизоїдного типу відзначаються замкнутістю та відгороженістю від зовнішнього світу. Їм не властиві ні співпереживання, ні співчуття. Емоційна холодність перетворюється в надзвичайну жорстокість, байдужість до чужих страждань. Більшість правопорушень, що скоюються шизоїдами, мають агресивну спрямованість. Реакція угруповання їм, як правило, не властива, а через це більшість злочинів вони скоюють самотійно. Пияцтво та алкоголізація для них, як правило, не характерні.

Для підлітків з гіпертимним типом акцентуації характеру чи психопатії, характерні балакучість, невгомованість, неслухняність. Гіпертими схильні

